مجله علمی سلام
Salam Academic Journal
Journal Homepage: https://www.resaearch.salam.edu.af
سال هشتم، دور دوم، شماره ۳، بهار ۱۴۰۲هـ.ش

د مبارک آیت {وَقَرنَ فِي بُيُوتِكُنَّ} راجح تفسير

The Preferred interpretation of {وَقَرنَ فِي بُيُوتِكُنَّ} the Verse

DOI: 10.64104/SecondRound.Issue.3.n2.2023

ډاکتر محمد نعيم جليلي[1]، استاد عبدالملک ثاقب[2]

ISSN: 3078-9583 (Online) ISSN: 3078-9575 (Print)
تاريخ نشر: ۱۴۰۲/۰۵/۱۵ تعداد صفحات: ۲۴ از ۳۲ تا ۵۵

لنډيز

په دې لنډه څېړنه کې د سورت احزاب د (۳۳) ايت د تفسير په اړه د يوې ناسمې انګېرنې د سمونې هڅه شوې ده، يو شمېر هغه وګړي چې متشابه نصوص (کوم نصوص چې د يو څخه د زياتو انګېرنو او تفسيرونو احتمال لري) د محکماتو او اسلامي امت د عامو علماو د اتفاقي دريځ په رڼا کې نه فهموي، دوی د دې مبارک ايت لومړی برخه {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ} د ايت د دويمې برخې څخه په مستقل ډول فهموي، او دويمه برخه چې د دې جملې د تفسير حيثيت لري له دې څخه بېلوي چې په نتيجه کې يې د دې مبارک ايت په تفسير کې په نا سمه انګېرنه کې پرېوزي، موږ په دې څېړنه کې په ډېر لنډ ډول د دې ناسمې انګېرنې او تفسير د سمونې هڅه کړې ده، او هغه په دې ډول چې د اسلامي امت د علماو عام دريځ دا دی چې د مباحو کارونو لپاره په شرعي پرده کې د مسلمانو ښځو د کورونو څخه بهر وتل مباح کار دی، همدا خبره د احاديثو څخه هم څرګنده ده، او د فقهاو او د احاديثو د شارحينو د تشريحاتو څخه هم څرګنده ده، او د رسول الله صلی الله عليه وسلم د ازواج مطهراتو له تعامل څخه هم همدا معلومېږي، نو دا ټول په دې دلالت کوي چې د ايت لومړی جمله له دويمې جملې څخه جلا کول او دواړه په مستقل ډول فهمول ناسم کار دی.

نو له دې امله د {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ } سم تفسير هغه دی چې ډېرو مفسرينو خپل کړی دی، او هغه دا چې په ايت کې دويمه جمله { وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ} د لومړی جملې بيان دی، نو د ايت معنی به دا وي چې «ای مسلمانو ښځو[3]! په کورونو کې قرار پاتې شئ، په دې معنی چې د لومړي جاهليت د راڅرګندېدو په څېر مه را څرګندېږئ» هدف دا دی چې د تير جاهليت په څېر را ښکاره کېدل مسلمانو ښځو ته نا روا دي، خو که ښځې د تير جاهليت په څېر نه را څرګندېږي، د هغوی حکم په دې ايت کې نه

---

[1]. د سلام پوهنتون په شرعياتو پوهنځي کې د علمي کدر غړی، mnjalily@gmail.com
[2]. د سلام پوهنتون د شرعياتو پوهنځي رئيس، abdulmaliksaqib95@gmail.com
[3]. په هغه صورت کې چې د دې مخاطبې ټولې مسلمانې ښځې وي، او دا خطاب يوازې د رسول الله صلی الله عليه وسلم د ازواج مطهراتو پورې ځانګړی نه وي.

دی یاد شوی[4]، د دوی حکم بیا په نورو دلائلو باندې ثابت دی چې دا یو روا او مباح کار دی، نو په پای کې دا ویل شوي دي، چې د دې ایت د نا سم تفسیر پر بنسټ د ټولنې یوه لویه برخه د خپلو حقوقو څخه محروموِل درست کار نه دی، خو دا سمه خبره ده چې څوک د شرعي آدابو د رعایت څخه پرته له کور څخه بهر وځي هغوی باید متوجه کړای شي.

کليدي کليمي: راجح تفسير، وَقَرنَ فِي بُيُوتِكُنَّ، تبرج الجاهلية، نصوص متشابه، ازواج مطهرات

سریزه

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد الأنبياء والمرسلين وعلى آله و أصحابه أجمعين وبعد.

موږ د یوې مسلمانې ټولنې په توګه په دې ایمان لرو چې د ژوند په ټولو اړخونو کې په هغه څه التزام د دنیا او آخرت د کامیابۍ لامل ګرځي چې د الله تعالی له لورې د شریعت په توګه موږ ته راکړ شوي دي، او هغه څه چې د شریعت په توګه رالیږل شوي دي هغه موږ سره یا د نصوصو په شکل کې شتون لري، او یا هم د دې نصوصو څخه د استنباط په شکل کې علماو تدوین کړي دي.

کوم احکام چې په نصوصو کې شتون لري هغه هم په دوه ډوله دي لومړی هغه نصوص چې امت یې په فهم باندې اجماع لري، دا ډول نصوص محکمات بلل کېږي، او په اړه یې هیڅ ډول اختلاف درست نه دی، د بېلګې په توګه د الله تعالی دا مبارک قول چې فرمايي: {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ} [البقرة: 43] په دې مبارک ایت کې د «الصلاة» او «الزكاة» په معنی د امت اجماع شتون لري چې له دې همدا ځانګړې عبادتونه مراد دي چې هر مسلمان یې سرته رسوي، نو له دې امله له دې څخه بل معنی اخیستل د تحریف معنی لري.

دویم ډول نصوص هغه دي چې د فهم په تعیین او په تفسیر کې یې د امت د علماو ترمنځ د نظرونو تعدد وجود ولري، او د معنی په تعیین کې یې د علماو ترمنځ اختلاف شتون ولري، دا ډول نصوص د اجتهاد یو میدان دی، د دې ډول نصوصو د معنی او مراد ټاکل او مشخص کول، څېړنې او تحقیق ته اړتیا لري، په دې کې شک نشته چې هیڅ څوک د دې حق نه لري چې د دې ډول نصوصو یو فهم پر ټولو خلکو تحمیل کړي، ځکه د دې ډول نصوصو په فهم کې هیڅوک هم حق په خپل احتکار کې نه لری، او نه د دې ادعا کولی شي، مګر هر څوک د دې حق لري چې د دلائلو په رڼا کې خپل نظر او د نصوصو څخه خپل فهم د خلکو سره شریک کړي، او د خپل فهم د ترجیح ټول دلائل په پوره قوت سره د علماو او ټولو خلکو په مخ کې کېږدي، د بېلابېلو نظرونو د پرتلې نه وروسته ملت او په ټولنیزو چارو کې چارواکي هغه نظر غوره او انتخاب کړي چې د شریعت د کلي فهم او د دین د مقاصد سره برابر او د ټولنې او خلکو د حالاتو او ظروفو رعایت په کې شوی وي.

له همدې دویم ډول نصوصو څخه یو هم هغه مبارک ایت هم دی چې الله تعالی په کې فرمایي: {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا} [الأحزاب: 33].

له دې مبارک آیت څخه یو شمېر مفسرین داسې فهم اخلي چې د ښځو لپاره له کور څخه بیرون وتل اصلا درست نه دي، او وایي چې ښځه یا د کور ده یا د ګور ده، همدا خبره سعدي شیرازي په دې الفاظو کوي، وایي:

«ز بیگانگان چشم زن کور باد چو بیرون شد از خانه در گور باد»[5].

[4]. دا د هغه چا له نظره چې مفهوم مخالف ته په قرآن او سنت کې اعتبار نه ورکوي، لکه حنفي علماء.

دا یوائې یو پښتو متل نه دی، او نه یوائې د یو شاعر خبره ده، بلکې له همدې تصور څخه یو شمېر علماء هم اغیزمن دي، همدا د سعدي بیتونه په ځو مواردو کې په تفسیر روح البیان[6] کې اسماعیل حقي هم نقل کړي دي، او د یو شمېر مفسرینو لکه جصاص رازي، قرطبی او داسې نورو څخه هم همدا ډول انګېرنه او تفسیر نقل شوی دی، او نن سبا د نجونو د تعلیم په اړه هم زیات شمېر خلک له همدې څخه استدلال کوي، تصور یې دا دې چې د تعلیم او تعلم لپاره د نجونو او ښځو له کورونو څخه بهر وتل روا کار نه دی، ځکه ښځو ته په مطلق ډول په کور کې د پاتې کېدلو حکم شوی دی.

د دې خلکو تصور دا دی چې دا ایت کریمه په دې دلالت کوي چې د شرعي ضرورت[7] څخه پرته د کور څخه د ښځې بیرون وتل حرام دي، او بیا ضرورت څخه هغه شرعي ضرورت مراد اخلي چې د پرې ښودلو په نتیجه کې یې د انسان د ژوند او یا هم د هغه د کوم غړي د له منځه تللو خطر وي، او یا هم کوم قطعي فرض او شرعي مقصد یې له امله ترک کېږي.

حال دا چې د امت عامو علماو دریځ او عمل د دې ښکارندوی نه دی، ځکه د امت د علماو عام دریځ او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د زمانې څخه را په دېخوا د ټول امت تعامل دا وه چې ښځې د شرعي پردې په رعایت کولو سره د خپلو اړتیاو د پوره کولو لپاره د کور څخه بهر تللی، په بېلابېلو ټولنیزو فعالیتونو کې د ګډون او شخصي اړتیاو د پوره کولو لپاره د کور څخه بهر وتلې، نو دې ته جدي اړتیا لیدل کېږي چې دا وځېړل شي چې اصل حقیقت څه دی؟ د دې ایت صحیح او درسته انګېرنه او تفسیر څه دی؟ مفسرینو له دې څخه څه فهم کړي دي؟ نبوي احادیث او د امت معتمد علماء په دې اړه څه وایي؟ او د اسلامي امت تعامل په دې اړه څه پاتې شوی؟ غواړو په دې څېړنه کې دې او د دې په څېر نورو پوښتنو ته ځواب ووایو.

د څېړنې د شالید او میتود په اړه

د قرآن کریم د تفسیر په ډېرو کتابونو کې له دې امله د دې ایت د لومړۍ جملې تفسیر ته ډېر پام نه دی شوی، ځکه چې په هغه وختونو کې د دې اړتیا نه ده احساس شوی، او یو شمېر مفسرینو چې دا قضیه بحث کړی هم ده هغوی غالبا د هغه اعتراضونو ځواب کړی چې د اهل تشیع علماو له پلوه حضرت عائشې رضي الله عنها ته متوجه شوي دي چې الله تعالی خو وایي چې {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ } او حضرت عائشه رضي الله عنها د کور څخه بهر وځي او د لښکرو قیادت کوي؟ او د جنګ جمل مشري پر غاړه اخلي؟ د دې په ځواب کې مفسرین وایي چې د دې مبارک ایت دواړه جملې د یو مفهوم د بیانولو لپاره راغلي دي، او معنی یې دا ده چې په کور کې پاتې شئ، او د لومړي جاهلیت د را ښکاره کېدو په څېر مه را ښکاره کېږئ، نو ښځو ته د لومړي جاهلیت د را ښکاره کېدو په څېر را ښکاره کېدل او له کور څخه وتل نا روا دي، مطلقا را ښکاره کېدل او له کور څخه بهر وتل نا روا نه دي، بلکې هغه د اباحت اصلي د اصل سره سم مباح کار دی، خو که په بهر وتلو کوم فرض مرتب وي نو بیا دا را وتل اړین ګرځي، او که کوم نا روا ورسره یو ځای شي(لکه بې پرده ګي او خلوت او داسې نور) بیا له کور څخه

---

[5]. بوستان باب هفتم در عالم تربیت ص ۳۷۸ د شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی (په اومه پېړۍ کې ژوند کړی غالبا د ۶۱۰ شا او خوا پیدا شوی او ۶۹۰ او ۶۹۴ ترمنځ وفات شوی) د بوستان دا نسخه «انتشارات ققنوس» نشر کړی، خیابان انقلاب، شهدای ژاندرمری، تهران، کال ۱۳۷۲ هـ ش، د محمد علی فروغی تصحیح کړی نسخې پر بنسټ.

[6]. روح البیان (2/ 182) و (7/ 131) و (7/ 240) اسماعیل حقي بن مصطفى الاستانبولي الحنفي الخلوتي المولى أبو الفداء (ت ۱۱۲۷ هـ ق) طبع دار الفکر بیروت، لبنان، بدون تاریخ.

[7]. شرعي ضرورت یوه اصولي اصطلاح ده چې له امله یې انسان ته د حرامو ارتکاب روا ګرځي، لکه د مرګ له وېرې د مردار غوښه خوړل چې په فقهي قاعده کې داسې توضیح شوی دي «الضرورات تبیح المحظورات» د دې معنی به دا وي چې تر څو ښځه د مرګ د تهدید او یا هم د بدن د کوم غړي د له منځه تللو سره نه وي مخامخ شوي، او یا په بهر نه وتلو کوم بل داسې فرض ترې نه فوت کېږي چې له دې څخه یې درجه لوړه وي، له دې ډول حالاتو پرته ښځې ته له کور څخه بهر وتل روا نه دي، فکر نه کوم چې دا ډول نظر کوم عالم ولري!.

بیرون ته دا ډول راوتل نا روا ګرځي، دا حکم یوازې د ازواج مطهراتو پورې ځانګړی نه دی، بلکې د ټولو مسلمانو ښځو لپاره هم همدا حکم دی، دا هغه قضیه ده چې په دې څېړنه کې څېړل شوی ده.

دا قضیه په دې څېړنه کې په استنتاجي او تحلیلي میتود څېړل شوی، په دې معنی چې په قرآن کریم کې یو ایت موجود دی چې هغه د {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ } څخه عبارت دی، د دې معنی څه ده، او د دې سم تفسیر او تحلیل څه دی؟ دا جمله دوه احتمالي معناګانې لري، یوه دا چې دا جمله دې مستقله وي، او ښځو ته دې مطلق امر وي چې په کور کې کښېني، نو په طبیعي توګه به د دې معنی دا وي چې بهر وتل ورته حرام دي، دویم احتمال یې دا دی چې د دې جملې تفسیر په دویمه جمله کې بیان شوی دی چې د لومړي جاهلیت د را ښکاره کېدو په څېر مه را ښکاره کېږئ.

خو دا لومړی معنی د احادیثو سره په ټکر کې ده، همدا راز د فقهاو د څرګندونو سره په ټکر کې ده، او د دې تر څنګ د امت د عمل سره په ټکر کې واقع ده، نو له دې څخه په ښکاره ډول څرګندېږي چې دا معنی مراد نه ده، ځکه که دا معنی مراد وی نو د امت تعامل به د دې تفسیر او معنی خلاف نه وه، د فقهاو تصریحات به یې مخالف نه ؤ، او نه به احادیث د دې سره په تعارض کې واقع ؤ.

او دویمه معنی د تفسیر د اصولو سره هم برابره ده، د احادیثو سره هم او د فقهاو او د اسلامي امت د اتفاقي دریځ سره هم اړخ لګوي، او د ټول اسلامي امت تعامل هم له همدې سره په توافق کې پاتې شوی، نو همدا معنی به مراد وي، ځکه دا نا ممکنه خبره ده چې که لومړی معنی مراد وی نو احادیث، د فقهاو اقوال او د امت دا اتفاقي دریځ دی د دې خلاف واقع شوی وی، نو له دې څخه همدا ثابتېږي چې دا دویمه معنی مراد ده او دا لومړی معنی اصلا د دې ایت معنی نه ده

وسبحانك اللهم وبحمدك نشهد أن لا إله إلا أنت نستغفرك و نتوب إليك.

لومړی: د ایت لفظي ترجمه

الله تعالی فرمایي: {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا} [الأحزاب: 33].

په خپلو کورونو کې ثابتې پاتې شئ، او د لومړي جاهلیت د را څرګندېدو په څېر مه را څرګندېږئ، او لمونځ قائم کړئ، او زکات ورکړئ، او د الله تعالی او د هغه د پیغمبر اطاعت وکړئ، ای اهل بیتو (د رسول الله صلی الله علیه وسلم بیبیانو) یقینا الله تعالی غواړي چې له تاسې څخه ستاسې ګناهونه لرې کړي او تاسې په بشپړ ډول پاک کړي.

دویم: د دې مبارک آیت قرائتونه او لغوي تحقیق

د «قرن» په کلمه کې دوه متواتر قرائتونه شتون لري:

لومړی: د نافع او عاصم قرائت دی دوی «قَرن» د قاف په فتحې سره لولي.

دویم: جمهور «قِرن» د قاف په کسرې سره لولي.

لومړی قرائت: «قَرن» د قاف په فتحې سره

که قرائت «قَرن» د قاف په فتحې سره وي، نو د دې کلمې د اصل په اړه لاندې دوه نظرونه وجود لري:

لومړی توجیه: چې د قر یقر (د علم یعلم) د باب څخه وي، نو په دې حالت کې دا د امر صیغه ده چې اصل یې «اقررن» وه، نو یوه راء تخفیفا حذف شوه، او د لومړی راء فتحه (ځکه چې دا د علم یعلم له باب څخه دی) قاف ته نقل شوه، او کله چې لومړی حرف متحرک شو نو د وصل همزې ته اړتیا پاتې نه شوه نو «قرن» شو، په دې حالت کې به د «قرن» صرفي وزن

«فعن» وي، ځکه دویمه راء چې د لام کلمه ده حذف شوی ده، او دا ځکه حذف شوی چې په کلمه کې ثقل د همدې له امله رامنځته شوی وه، یو شمېر علماء وايي چې اصلا دویمه «راء» حذف شوی، ځکه کله چې د لومړی «راء» فتحه قاف ته نقل شوه، د ساکنینو د التقاء (چې دوه راء ګانې دي) له امله لومړی «راء» حذف شوه، نو په دې اعلال سره به د «قرن» صرفي وزن «فلن» وي، ځکه د عین کلمه یې حذف شوی ده.

مګر کله چې اعتراض دا وشو چې اصلي حرف خو کله نه حذفېږي، بلکې حرف علت حذفېږي، دلته «راء» د کوم قانون له مخې حذف شوی ده، نو مکي[8] او ابو علي[9] وويل «چې د ثقل له امله لومړی «راء» په «یاء» بدله شوه، نو فتحه یې ما قبل «قاف» ته منتقل شوه، نو د ساکنینو التقاء رامنځته شوه چې په نتیجه کې یې «یاء» حذف شوه».

په دې قرائت باندې المازني[10] اعتراض کړی چې «قر یقر» که د (علم یعلم) په وزن وي نو هغه د سترګو د یخوالي په معنی راځي، او په یو ځای کې د ثابت پاتې کېدلو په معنی نه راځي، او کوم چې په یو ځای کې د ثابت پاتې کېدلو په معنی راځي هغه د (ضرب یضرب) په وزن باندې راځي، او د هغه څخه د امر صیغه «قَرن» د قاف په فتحې سره نه شي راتللی؟

د دې اعتراض په ځواب کې أبو حیان په البحر المحیط کې د ابو عبیدة او الزجّاج او نورو څخه نقل کړي چې «قر یقر» که د «ضرب» له باب څخه وي او که د «علم» له باب څخه وي، دواړه په یو ځای کې د ثابت پاتې کېدلو په معنی راځي او دا په عربي ژبه کې ثابت دي، او علماء وايي چې مثبت حجت دی په نافي باندې، او (من علم حجة علی من لم یعلم) نو که مازني ته د دې معلومات نه وي نو عدم علم په عدم وجود باندې دلالت نه کوي، نو بناء د مازني دا خبره درسته نه ده.

دویمه توجه: په دې قرائت کې دویمه وجه دا ده چې دا کلمه د «قار» «یقار» (د خاف یخاف له باب څخه) د امر د جمع مؤنث صیغه په اصل کې «اقیرن» وه، د یاء فتحه قاف ته نقل شوه، او یاء د ساکنینو د التقاء له امله حذف شوه، نو د وصل همزه هم له دې امله حذف شوه چې اړتیا ورته پاتې نه شوه ځکه د کلمې لومړی حرف متحرک شو، نو «قرن» شو. په دې قرائت به د دې کلمې معنی وي "اجمعن أنفسکن في بیوتکن"، ځکه قارة د جمع په معنی راځي، په همدې معنی بر اعظم ته قاره ویل کېږي ځکه هغه د ډېرو وچو مجموعه وي.

د «وقرن» دویم قرائت

دویم قرائت چې د جمهورو قرائت دی د «قاف» په کسرې سره دی «وقِرن»، د دې قرائت لپاره هم متعدد توجیهات شتون لري، چې په لنډ ډول یې په لاندې توګه وړاندې کوو:

لومړی توجیه: دا لفظ د «وقر» «یقر» څخه دی چې د «وعد» «یعد» په وزن دی، او هماغه اعلال په کې شوی چې د «وعد» په امر کې کېږي، یعنې اصل یې «اِوقِرن» وه، د کسرې نه وروسته واو ثقیل وه نو حذف شو، نو کله چې د کلمې لومړی توری «قاف» او هغه متحرک وه نو د وصل همزې ته اړتیا پاتې نه شوه نو «قرن» شو. او معنی به یې په خپل کور کې د سکون او د

---

[8] - نوم یې ابو محمد مکي بن أبي طالب القیسي (۳۵۵هـ ۴۳۷هـ) دا خبره یې په خپل کتاب مشکل اعراب القرآن ج ۲ ص ۵۷۷ کې کړی ده، تحقیق: دکتور حاتم صالح الضامن، چاپوونکی اداره: مؤسسة الرسالة، بیروت، دویم چاپ ۱۴۰۵هـ ۱۹۸۴م.

[9] - ابو علي الحسن بن أحمد بن عبد الغفار الفارسي، د عربي ژبې او نحوې امام، د ابن درید او ابو القاسم الزجاج په څېر شخصیتونو شاګرد او د ابن جني استاذ (۲۸۸هـ ۳۷۷هـ)، یو کتاب یې چاپ دی د الایضاح العضدي په نوم لومړی چاپ په کال ۱۳۸۹هـ ۱۹۶۹م، چې د. حسن شاذلي فرهود تحقیق کړی دی.

[10] - نوم یې ابو عثمان بکر بن محمد بن عدي بن حبیب البصیر المازني دی، مشهور نحوي او لغوي عالم دی، په استاذانو کې یې أبو عبیدة معمر بن المثنی، اصمعي، أبو زید الأنصاري او اخفش شامل دي، په شاګردانو کې یې د أبو العباس المبرد په څېر شخصیتونه شامل دي، د یو روایت پر بنسټ په کال ۲۴۷هـ کې وفات شوی دی.

وقار حالت غوره کول وي، يعنې په خپلو کورونو کې د وقار او سکون حالت غوره کړئ، چې معنى يې هماغه ده چې په خپلو کورونو کې پاتې شئ.

دويمه توجيه: دا د «قر يقر» (چې د «ضرب يضرب» په وزن دى) څخه د امر صيغه ده، او په دې کې هغه درې واړه توجيهات د تطبيق وړ دي چې د تير قرائت په لومړۍ توجيه کې ورته اشاره وشوه، چې لومړى راء حذف شوى، که دويمه راء حذف شوې، او که راء په ياء بدله شوې او بيا حذف شوې لکه مکي او ابو علي چې وايي. په دې قرائت بيا هغه اعتراض هم نه واردېږي چې «المازني» په لومړي قرائت باندې درلوده، ځکه دا د عربي ژبې د مشهورې وجهې سره مطابقت لري[11].

درېم: د ايت څخه نا سم فهم

د ايت ظاهر په دې دلالت کوي چې د ښځو لپاره په کور کې پاتې کېدل فرض دي، او د فرضو مخالفت حرام دي، نو له کور څخه وتل حرام دي، او دا ځکه چې د (قرن) کلمه د امر صيغه ده، او امر د وجوب لپاره وي، همدا فهم يو شمېر خلک له دې ايت څخه اخلي او تصور يې دا دى چې ښځه بايد په خپل کور کې محبوسه وي، او له کور څخه ورته وتل حرام دي، د بېلګې په توګه امام جصاص رازي وايي: «وَفِيهِ الدَّلَالَةُ عَلَى أَنَّ النِّسَاءَ مَأْمُورَاتٌ بِلُزُومِ الْبُيُوتِ مَنْهِيَّاتٌ عَنْ الْخُرُوجِ»[12].

په دې ايت کې پر دې دلالت دى چې ښځې په خپلو کورونو کې پر باقي پاتې کېدلو مأمورې دي، د بهر وتلو څخه منع[13] کړې شوې دي.

امام قرطبي مالکي وايي: «مَعْنَى هَذِهِ الْآيَةِ الْأَمْرُ بِلُزُومِ الْبَيْتِ، وَإِنْ كَانَ الْخِطَابُ لِنِسَاءِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَدْ دَخَلَ غَيْرُهُنَّ فِيهِ بِالْمَعْنَى. هَذَا لَوْ لَمْ يَرِدْ دَلِيلٌ يَخُصُّ جَمِيعَ النِّسَاءِ، كَيْفَ وَالشَّرِيعَةُ طَافِحَةٌ بِلُزُومِ النِّسَاءِ بُيُوتَهُنَّ، وَالِانْكِفَافِ عَنِ الْخُرُوجِ مِنْهَا إِلَّا لِضَرُورَةٍ، عَلَى مَا تَقَدَّمَ فِي غَيْرِ مَوْضِعٍ»[14]

د دې ايت مفهوم دا دى چې په دې کې په کورونو کې په باقي پاتې کېدلو امر دى، په دې ايت کې سره له دې چې خطاب د رسول الله صلى الله عليه وسلم ازواج مطهراتو ته دى، خو نورې مسلمانانې ښځې قياسا په دې کې شاملې دي، دا په دې صورت کې چې په دې اړه د نورو ښځو په اړه کوم ځانګړى دليل وجود و نه لري، حال دا چې شريعت د داسې دلايلو څخه ډک دى چې په کورونو کې د ښځو د پاتې کېدو په لزوم باندې دلالت کوي، د ضرورت[15] څخه پرته د کورونو له وتلو څخه پر امتناع دلالت کوي، لکه په ډېرو ځايونو کې چې مې پرې مخکې بحث کړى دى.

او حافظ ابن کثير خو دا د آدابو او مستحباتو له جملې څخه ګڼي، د دوه دېرشم ايت په تفسير کې وايي: «هَذِهِ آدَابٌ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى بِهَا نِسَاءَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم وَنِسَاءُ الأمة تبع لهن في ذلك».

---

[11] - د دې قرائتونو او د قرائتونو د توجيهاتو لپاره وګورئ: المحيط في التفسير (8/ 476_ 477) د ابو حيان محمد بن يوسف بن علي بن يوسف بن حيان أثير الدين الأندلسي (ت ۷۴۵هـ) ط. دار الفكر، بيروت، د چاپ کال ۱۴۲۰هـ تحقيق: صدقي محمد جميل. او الدر المصون في علوم الكتاب المكنون (9/ 120-121) د ابو العباس شهاب الدين أحمد بن يوسف بن عبد الدائم المعروف بالسمين الحلبي (ت ۷۵٦هـ) طبع دار القلم، دمشق، تحقيق: د. أحمد محمد الخراط. همدا راز وګورئ: روح المعاني في تفسير القرآن والسبع المثاني (11/ 187) د شهاب الدين محمود بن عبد الله الحسينى الآلوسي (ت ۱۲۷۰ هـ)، تحقيق: علي عبد الباري عطية، چاپوونکې اداره: دار الكتب العلمية- بيروت، کال ۱۴۱ هـ. دې تفاسيرو ته د رجوع په وخت کې انسان ګوري چې په عبارتونو کې يو ډول اضطراب وجود لري.

[12] - «أحكام القرآن للجصاص» (3/ 471) تأليف: أحمد بن علي أبو بكر الرازي الجصاص الحنفي (ت ۳۷۰هـ)، تحقيق: عبد السلام محمد علي شاهين، چاپوونکې اداره: دار الكتب العلمية بيروت – لبنان، لومړى چاپ، کال ١٤١٥هـ/١٩٩٤م.

[13] - د منهيات په لفظ د «و لا تبرجن» لفظ ته اشاره کوي او هغه مقيده نهي ده، مطلقه نهي نه ده.

[14] - تفسير القرطبي مشهور په الجامع لأحكام القرآن (14/ 179)، مؤلف: أبو عبد الله، محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، چاپوونكى اداره: ار الكتب المصرية – القاهرة، دويم چاپ، کال: ١٣٨٤ هـ - ١٩٦٤ م.

[15] - چې دې ته متوجه بايد وه اوسو چې ضرورت يوه فقهي او اصولي اصطلاح ده چې مخکې مو د هغې معنى ته اشاره درلوده.

دا هغه ادبونه دي چې الله تعالی د پیغمبر علیه السلام ازواجو ته پرې امر کړی، او د امت نورې ښځې په دې کې د هغوی تابع دي.

بیا وروسته وايي:«وقوله تعالى: وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ أي الزمن فَلَا تَخْرُجْنَ لِغَيْرِ حَاجَةٍ، وَمِنَ الْحَوَائِجِ الشَّرْعِيَّةِ الصَّلَاةُ فِي الْمَسْجِدِ بِشَرْطِهِ»[16].

د «وقرن...» معنی دا ده چې په کور کې باقي پاتې شئ، او د حاجت او اړتیا څخه پرته بهر مه وځئ، او د شرعي حاجتونو څخه یو هم د شرطونو سره برابر په مسجد کې لمونځ هم دی.

همدا خبره د شهاب الدین الآلوسي[17] څخه او همدا راز د څه نورو علماو څخه هم نقل شوی ده، چې څه د امر دا صیغه په استحباب باندې حمل کوي او وايي چې استحبابا مسلمانو ښځو ته په کورونو کې پاتې کېدل په کار دي، او څوک يې په وجوب باندې حمل کوي.

که د علماو دا اقوال په استحباب باندې حمل شي او داسې وانګېرل شي چې د ښځې لپاره مستحب دا دي چې په کور کې پاتې شي او بهر ته ولاړه نه شي، نو دا به درسته انګېرنه وي، خو که دا په وجوب باندې حمل شي او تصور دا وي چې د شرعي ضرورت څخه پرته ښځه له کور څخه بهر نه شي وتلی نو له دې مبارک ایت څخه دا فهم یو داسې فهم دی چې د شریعت د نصوصو، د دې ایت څخه د امت د معتمدو علماو د فهم، د امت د عام تعامل او د اسلامي شریعت د طبیعت سره متصادم دی، له دې امله دا یو مرجوح فهم دی، د دې فهم تصحیح په کار ده، ځکه داسې یو فهم شریعت ته منسوبول په حقیقت کې د شریعت په اړه غلط او نا درست تصورات خپروي، او د شریعت د بدنامۍ لامل ګرځي.

دا نا سم فهم مراد نه دی

دا درسته خبره ده چې د ښځې د فعالیت او کار یو بنسټیز ډګر د هغې کور دی، په ځانګړې توګه کله چې واده شي او د کورنۍ څښتنه شي، ښځه باید د خپل کور څخه د کورنۍ د غړو لپاره د سکون او اطمئنان چاپېریال برابر کړي، د خپلو اولادونو په تربیت او روزنه بشپړ اهتمام وکړي، مګر د دې ترڅنګ هغه د خپلو اړتیاو د تر سره کولو لپاره همدا راز د ټولنیزو اړتیاو د سرته رسولو لپاره د کور څخه بیرون وتلی شي، او د یو انسان په حیث د خپلو اړتیا د پوره کولو لپاره، همدا راز د یو مسلمان په حیث د خیر په کارونو کې د ګډون لپاره له کور څخه وتل یو مباح عمل دی، مګر دا چې د دې وتلو سره داسې کوم مقصد اړه ولري او هغه د ښځو د ګډون پرته سرته نه شي رسېدلی په داسې حالت کې دا اباحت دا حکم د هغه مقصد سره سم تغییر خوري، لکه څرنګه چې د سد الذرائع او فتح الذرائع اصولي قاعده ده.

د همدې اصولي قاعدې سره سم له کور څخه دا وتل هغه وخت ناروا ګرځي چې کله ورسره نا روا کارونه یوځای شي، د بېلګې په توګه کله چې په لباس، حجاب او ظاهري هیئت کې د شریعت احکام رعایت نه کړي، نو بیا علماء په دې تصریح کوي چې دا کار يې ناروا دی، هدف دا دی چې پخپله وتل ناروا نه دي بلکې کله چې په وتلو کې شرعي آداب رعایت نه شي هغه وتل ناروا دي، همدا د قرآن کریم د دې مبارک ایت مدلول دی، او همدا د رسول الله صلی الله علیه وسلم د صریحو

---

[16] - تفسير القرآن العظيم مشهور په تفسیر ابن کثیر (6/ 363)، لیکوال: أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (ت ٧٧٤ هـ) تحقيق: محمد حسين شمس الدين، چاپوونکې اداره: دار الكتب العلمية، منشورات محمد علي بيضون – بيروت، لومړی چاپ، کال: ١٤١٩ هـ.

[17] - روح المعاني فی تفسیر القرآن الکریم والسبع المثاني مشهور په تفسیر الآلوسي ج ۱۱ ص ۱۸۷، دار الکتب العلمية، تحقيق: علي عبد الباري عطية، لومړی چاپ کال ۱۴۱۵هـ.

احاديثو مدلول هم دی، او همدا د فقهاو او حنفي مذهب په شمول د اهل سنتو د ټولو فقهي مذاهبو د معتمدو علماو د تصريحاتو مدلول هم دی.

دا د اسلامي امت د معتبرو علماو دريځ دی چې «وقرن في بيوتکن» په ظاهر باندې حمل نه دی، بلکې د امت د ټولو معتبرو علماو له نظره له کور څخه د ښځو وتل يو مباح عمل دی، اوس د بل هر مباح عمل په څېر که له دې سره داسې څه نا روا کارونه يو ځای شي چې په شريعت کې جواز نه لري نو د دې مشکلاتو د تلازم له امله سدا للذريعة نا روا ګرځي، او که ناروا اعمال ورسره يوځای نه وي نو په خپل حالت روا او مباح پاتې کېږي، او که څه داسې مقاصد ورسره تړل شوي وي چې شرعا مطلوب وي، او د واجباتو له جملې څخه وي نو فتحا للذريعة دا بيرون وتل لازمي ګرځي تر دې چې په يو لړ حالاتو کې د مېړه نافرماني کول ورته هم جواز پيدا کوي، همدا خبره د دې مبارک ايت څخه معتبرو مفسرينو فهم کړې ده.

د «وقرن في بيوتكن» په تفسير کې تفسيري اقوال

له همدې امله چې د احاديثو په ذخيره کې بې شمېره احاديث داسې دي چې د خپلو اړتياو د پوره کولو لپاره ښځو ته د کور څخه د بيرون وتلو په جواز دلالت کوي، او د اسلامي امت ټول تاريخ په دې دلالت کوي چې سره له دې چې يو شمېر ښځې استحبابا په کور کې پاتې کېدلی، چې «ذوات الخدور» يا «مخدَّرات» او يا «مخدورات» به بلل کېدلی، او نورې ښځې چې د کور څخه بيرون به يې کارونه کول هغوی ته «البرزة» ويل کېدلی، د فقهي احکامو په لحاظ د دې دواړو ډولو ښځو تر منځ تفاوتونه وجود لري، او دا تفاوتونه فقهاو رعايت کړي دي، د بېلګې په توګه د توکيل او شهادت په مسائلو کې د دې دواړو ښځو احکام سره متفاوت دي، په دې اړه تفصيلي احکام په د برهاني په محيط کې، په عالمګيري فتاوی کې، او په الدر المختار باندې د ابن عابدين شامي په حاشيه کې راغلي دي.

د دې دوه ډولو ښځو د تعريف په اړه ابن نجيم وايي: «الْمُخَدَّرَةُ فهي في اللُّغَةِ كما في الْقَامُوسِ من الْخَدْرِ كَالْإِخْدَارِ وَالتَّخْدِيرُ بِفَتْحِ الْخَاءِ الزام الْبِنْتِ الْخِدْرَ بِكَسْرِ الْخَاءِ وهو سِتْرٌ يُمَدُّ لِلْجَارِيَةِ في نَاحِيَةِ الْبَيْتِ وَهِيَ مَخْدُورَةٌ وَمُخَدَّرَةٌ ا هـ، وفي الشَّرْعِ هِيَ التي لم تَجْرِ عَادَتُهَا بِالْبُرُوزِ وَمُخَالَطَةِ الرِّجَالِ، قال الْحَلْوَانِيُّ وَالَّتِي تَخْرُجُ في حَوَائِجِهَا بَرْزَةٌ»[18].

المخدرة په لغت کې ـ لکه په قاموس کې چې راغلي ـ د خدر څخه اخيستل شوی، چې د خاء په فتحې سره لوستل کېږي، او د إخدار او تخدير په معنی باندې راځي (يعنې ثلاثي مجرد او مزيد فيه ټول په يوه معنی راځي) لغوي معنی يې دا ده چې انجلۍ په پرده (خدر د خاء په کسرې سره) باندې ملزمه کړی شي، او خدر هغه پردې ته ويل کېږي چې د کور په يو اړخ کې اچول کېږي، دې ښځې يا انجلۍ ته «مخدوره» يا «مخدره» ويل کېږي، او په شريعت کې «مخدورة» يا «مخدرة» هغه ښځې يا انجلۍ ته ويل کېږي چې په عادي حالاتو کې بيرون نه وځي او د سړيو سره تعامل نه کوي، او حلواني وايي: او هغه ښځه يا انجلۍ چې د خپلو اړتياو د پوره کولو لپاره د کور څخه بهر ته وځي هغې ته «برزة» ويل کېږي.

په الفتاوی الهندية کې وايي: «وَيُقْبَلُ تَعْدِيلُ الْمَرْأَةِ لِزَوْجِهَا وَغَيْرِهِ إذَا كانت امْرَأَةً بَرْزَةً تُخَالِطُ الناس وَتُعَامِلُهُمْ كَذَا في مُحِيطِ السَّرَخْسِيِّ»[19].

---

[18] - البحر الرائق (7/ 145) زين الدين ابن نجيم (۹۲۶هـ ۹۷۰هـ) د چاپ ځای: دار المعرفة، بيروت، لبنان. همدا راز د دې اصطلاح لپاره وګورئ الفتاوی الهندية (3/ 335) د حنفي علماو د يوې مجموعې له لورې ليکل شوی، چاپوونکې اداره: دار الفکر، بيروت، د چاپ کال: ۱۹۹۱م ۱۴۱۱هـ ق. همدا راز وګورئ المحيط البرهاني في الفقه النعماني (8/ 41) او (8/ 465) د أبو المعالي برهان الدين محمود بن أحمد بن عبد العزيز بن عمر بن مَازَةَ البخاري الحنفي (المتوفى: 616هـ)، تحقيق: عبد الكريم سامي الجندي، چاپوونکې اداره: دار الكتب العلمية، بيروت – لبنان، لومړی چاپ: 1424 هـ - 2004 م. او په احکامو کې دا تفاوت نوی نه دی بلکې ابن عابدين يې د ابوبکر جصاص رازي څخه نقل کوي چې د څلورم قرن عالم دی، دې لپاره وګوئ: حاشية ابن عابدين (7/ 280) چاپوونکی اداره: دار الفکر للطباعة والنشر، د چاپ کال ۱۴۲۱هـ ۲۰۰۰م.

د سرخسي په محيط کې راغلي چې کله چې ښځه «برزة» وي او د خلکو سره خلط کېږي او تعامل ورسره کوي نو د خپل مېړه او نورو خلکو په اړه د هغې د عدالت گواهي د منلو وړ ده.

همدا راز د رسول الله صلی الله علیه وسلم احادیث چې وروسته به يې يادونه وکړو، او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د مبارک عصر څخه نيولی تر نن پورې د اسلامي امت تاريخ په دې شاهد دی چې ښځو د ژوند په بېلابېلو ميدانونو کې فعال حضور درلوده، د خپلو شخصي اړتياو لپاره په ټولنه کې موجودې وی، همدا راز يې په ډېرو ټولنيزو چارو کې گډون درلود، که يواځې د صحيح البخاري د کتاب النکاح بېلابېل ابواب ملاحظه کړو د ډېرو بابونو د عناوينو په ترڅ کې دې ته اشارې لري چې په ټولنيزو چارو کې د ښځو فعاليت او په فعاليتونو کې گډون له کراهت څخه پرته جواز لري.

همدا راز هغه بېلابېل احاديث چې د غزواتو په جريان کې د ښځو له لورې د مريضانو او زخميانو تداوي[20] سرته رسېدل، د شهيدانو ښخول[21]، او لښکر ته د څښلو د اوبو راوړل، بلکې په بعضې حالاتو کې په جنگ کې گډون کول د دې بېلگې دي.

د اسلامي تاريخ په اوږدو کې د داسې ښځينه عالمانو د شتون او فعال حضور په اړه چې د اسلامي او انساني علومو په وده کې يې لويه ونډه درلوده زموږ د رجالو او طبقاتو په کتابونو کې تفصيلي يادونه شوی ده، د بيلگې په توگه د امام ذهبي د سير أعلام النبلاء څخه يو لوی مجلد د هغه ښځو په اړه راټول شوی دی چې د ژوند په بېلابېلو اړخونو کې مؤثرې او عالمې وی[22]، همدا راز د فقهاو په طبقاتو کې د ښځو يادونه شوی، د جرح او تعديل په کتابونو کې د محدثاتو ذکر راغلی دی.

که د دې مبارک ايت مفهوم هغه وی چې مخکې مو ورته اشاره وکړه، نو بيا به حالت داسې نه وه، ځکه دا خو نا ممکنه خبره ده چې ټول امت دې د الله تعالی د حکم مخالفت وکړي، په دې معنی چې الله تعالی دې ښځو ته په کورونو کې د پاتې کېدو امر کړی وي او امت دې په دې التزام و نه لري، نو دا ثابته شوه چې د دې مبارک ايت معنی او تفسير هغه نه دی چې دا خلک يې ترې اخلي، او وايي چې ښځه يا د کور ده او يا هم د گور، چې دا ظاهري معنی ترې مراد نه ده، نو معنی يې څه ده؟ په دې اړه مفسرين لاندې دوه نظرونه لريس:

لومړی نظر: د ازواج مطهراتو او نورو ښځو ترمنځ تفاوت

يو شمېر مفسرين وايي چې دا مبارک ايت د ازواج مطهراتو په اړه وجوبا او د نورو مسلمانو ښځو په اړه استحبابا راغلی دی، علامه الطاهر بن عاشور د دې ايت په تفسير کې وايي:«هَذَا أَمْرٌ خُصِّصْنَ بِهِ وَهُوَ وُجُوبُ مُلَازَمَتِهِنَّ بُيُوتَهُنَّ تَوْقِيرًا لَهُنَّ، وَتَقْوِيَةً فِي حُرْمَتِهِنَّ، فَقَرَارُهُنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ عِبَادَةٌ، وَأَنَّ نُزُولَ الْوَحْيِ فِيهَا وَتَرَدُّدَ النَّبِيءِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي خِلَالِهَا يُكْسِبُهَا

---

[19] - الفتاوی الهندية (3/ 528) همدا مخکينی مصدر.

[20] - په مصنف ابن أبي شيبة - ترقيم عوامة (12/ 525) کې دا لاندې حديث لولو: عن حَشْرَجُ بْنُ زِيَادٍ الأَشْجَعِيُّ ، عَنْ جَدَّتِهِ أُمِّ أَبِيهِ ؛ أَنَّهَا غَزَتْ مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم خَيْبَرَ سَادِسَةَ سِتِّ نِسْوَةٍ ، فَبَلَغَ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم ، فَبَعَثَ إِلَيْنَا ، فَقَالَ : بِأَمْرِ مَنْ خَرَجْتُنَّ ؟ وَرَأَيْنَا فِيهِ الْغَضَبَ , فَقُلْنَا : يَا رَسُولَ اللهِ , خَرَجْنَا وَمَعَنَا دَوَاءٌ نُدَاوِي بِهِ ، وَنُنَاوِلُ السِّهَامَ ، وَنَسْقِي السَّوِيقَ ، وَنَغْزِلُ الشَّعْرَ ، نُعِينُ بِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ ، فَقَالَ لَنَا : أَقِمْنَ ، فَلَمَّا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ خَيْبَرَ ، قَسَمَ لَنَا كَمَا قَسَمَ لِلرِّجَالِ. دا د خيبر د غزا خبره ده چې د پيغمبر عليه السلام د غزواتو څخه د ورستنيو غزواتو له جملې څخه ده.

[21] - المعجم الكبير للطبراني (25/ 67) أُمَّ عَطِيَّةَ، تَقُولُ: «كُنَّا نَخْرُجُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نُدَاوِي الْجَرْحَى، وَنَدْفِنُ الْقَتْلَى» په صحيح مسلم (3/ 1443) کې دا حديث لولو: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَغْزُو بِأُمِّ سُلَيْمٍ وَنِسْوَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ مَعَهُ إِذَا غَزَا، فَيَسْقِينَ الْمَاءَ، وَيُدَاوِينَ الْجَرْحَى»

[22] - جامع أخبار النساء من سير أعلام النبلاء (مع تراجم الجزء المفقود من السير) جمع وترتيب وتحقيق وتعليق: ابو عبد الرحمن خالد بن حسين بن عبد الرحمن، تقديم: فضيلة الشيخ مصطفى بن العدوي، مكتبة الرشد للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية، الرياض، د چاپ کال ۱۴۲۵هـ ۲۰۰۴م.

حُرْمَةً. وَقَدْ كَانَ الْمُسْلِمُونَ لَمَّا ضَاقَ عَلَيْهِمُ الْمَسْجِدُ النَّبَوِيُّ يُصَلُّونَ الْجُمُعَةَ فِي بيُوت أَزوَاج النبيء صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا فِي حَدِيثِ «الْمُوَطَّأِ» . وَهَذَا الْحُكْمُ وُجُوبٌ عَلَى أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ وَهُوَ كَمَالٌ لِسَائِرِ النِّسَاءِ»[23].

دا امر د رسول الله صلی الله علیه وسلم د ازواج مطهراتو پورې ځانګړې دی، چې دوی باید په خپلو کورونو کې مستقرې پاتې شي او بیرون ته ترې و نه وځي، او دا حکم د دوی د احترام له امله، او د دوی د حرمت د تقویت لپاره ورکړ شوی دی، نو د دوی له لورې په خپلو کورونو کې پاتې کېدل عبادت دی. د دوی په کورونو کې د وحي نازلېدل او د رسول الله صلی الله علیه وسلم تګ راتګ دې کورونو ته احترام او عزت وربخښي، له همدې امله کله به چې په مسجد نبوي کې ځای نه وه نو مسلمانانو به د ازواج مطهراتو په کورونو کې د جمعې لمونځ کاوه لکه د موطا په حدیث کې چې راغلي دي (چې دا د دې کورونو د حرمت او عزت دلیل دی) پر دې حکم باندې التزام پر امهات المؤمنین باندې واجب وه، او د نورو ښځو لپاره د کمال او استحباب درجه لري.

ابن عاشور دا خبره ځکه کوي چې اسلامي امت ټول په دې اتفاق لري چې د ښځې لپاره د کور څخه بیرون تلل مطلقا حرام نه دي، نو کله چې دا حرام نه دي، نو باید د عامو مسلمانو ښځو په اړه دا حکم په استحباب باندې حمل شي، او د ازواج مطهراتو په اړه باید په وجوب حمل شي، ځکه په دې توګه الله تعالی د دوی د احترام او عزت ساتلو ځانګړې اهتمام کړی، او د عامو مسلمانو ښځو لپاره ځکه په وجوب حمل نه دی چې په وجوب باندې د حمل کولو څخه داسې مشقت رامنځته کېږي چې تحمل یې ډېر مشکل دی، او موږ په شریعت کې داسې احکام لرو چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم لپاره په وجوب حمل وي او د امت لپاره نفل او مستحب وي، لکه قیام اللیل او د تهجدو لمونځ.

د ابن عاشور د دې تفسیر سره سم به دلته د امر صیغه (قرن) د مطلق طلب لپاره وي، چې دا طلب به د ازواج مطهراتو په حق کې جازم او قطعي طلب وي او د نورو عامو مسلمانو ښځو په حق کې به غیر جازم طلب وي، او په دې توګه به د نصوصو ترمنځ تعارض هم رفع شوی وي او د امت عام تعامل او د فقهاو فهم به هم د قرآن کریم د دې مبارک ایت سره برابر وي.

دویم نظر: دا ایت د ښځو مطلق وتل حرام نه ګڼي

د دې مبارک ایت دویم تفسیر دا دی چې په دې ایت کریمه کې د ښځو لپاره مطلق بیرون وتل نه دي حرام کړې شوي بلکې هغه وتل حرام ګرځول شوي چې د لومړي جاهلیت په څېر د شرعي ادابو د رعایت څخه پرته بیرون وتل دي، او دا ځکه چې ډېر مفسرین د ایت دویمه جمله د لومړۍ جملې لپاره تفسیر ګڼي، الله تعالی فرمایي: : {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَطِعْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا} [الأحزاب: 33].

د دې ایت معنی به دا وي چې په خپلو کورونو کې پاتې شئ یعنې د لومړي جاهلیت په زمانه کې د را څرګندېدو په څېر مه را څرګندېږئ....دا دویمه جمله (ولا تبرجن تبرج الجاهلیة الأولی) به د لومړۍ جملې (وقرن في بیوتکن) تفسیر وي.

---

[23] - التحریر والتنویر (تحریر المعنی السدید وتنویر العقل الجدیدمن تفسیر الکتاب المجید) (22/ 10) د محمد الطاهر بن محمد بن محمد الطاهر بن عاشور التونسي (ت: ۱۳۹۳هـ) چاپوونکې اداره: الدار التونسیة، تونس، د چاپ کال: ۱۹۸۴م. همدا خبره یې د صحیح البخاري لپاره په خپله شرح «النظر الفسیح عند مضائق الأنظار في الجامع الصحیح» (ص: 204) کې هم کړې ده، محمد الطاهر ابن عاشور، چاپوونکی اداره: دار سحنون للنشر والتوزیع - دار السلام للطباعة والنشر، لومړی چاپ، کال: 1428 هـ - 2007 م.

ابن عرفه د (وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ) په اړه وايي: «الصواب أن تكون هذه الجملة في معنى الأولى مفسرة لها، فيكون أمرهن بملازمة البيوت ليس نهيا عن مطلق الخروج، بل عن الخروج المخالف للشرع، وهذا خروج التبرج»[24].

درسته خبره دا ده چې دا جمله د لومړۍ جملې په معنى ده، او د هغې لپاره تفسير دى، نو ښځو ته په کور کې د پاتې کېدلو د امر معنى به په مطلقه توګه د کور څخه د وتلو نه منع نه وي، بلکې د هغه وتلو څخه به منع وي چې د شريعت سره مخالف وي، او د شريعت سره مخالف وتل د تبرج او د بې پرده ګۍ په حالت کې وتل دي.

همدا خبره په پوره صراحت سره شيخ محمد ثناء الله مظهري هم کوي، وايي: «امر بالقرار فى البيوت وعدم الخروج بقصد المعصية كما يدل عليه قوله تعالى وَلَا تَبَرَّجْنَ فانه عطف تفسيرى وتأكيد معنى وليس فى الاية نهى عن الخروج من البيت مطلقا وان كان للصلوة او الحج او لحاجة الإنسان»[25].

{وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ} په کورونو کې د پاتې کېدلو او د ګناه په اراده د کور څخه د نه وتلو امر دى، لکه د الله تعالى وينا (ولا تبرجن) چې پرې دلالت کوي، ځکه دا (ولا تبرجن) (په وقرن في بيوتكن) تفسيري عطف دى، او معنوي تأکيد يې دى، په دې مبارک ايت کې د کور څخه د مطلق وتلو نه منع نه ده راغلى و لو که د لمانځه، حج او انساني اړتياو لپاره وي.

د قاضي ثناء الله مظهري صاحب خبره واضح ده چې په ايت کې دويمه جمله (ولا تبرجن...) د لومړۍ جملې (وقرن في بيوتكن) تفسير او معنوي تأکيد دى، نو د دې دواړو جملو معنى به دا وي چې د کور څخه په داسې توګه مه وځئ چې د لومړي جاهليت د خلکو په څېر بې پرده او د بې حيايې په حالت کې را ښکاره شئ، او کله چې جمله کې قيد وجود ولري نو نهي او نفي نفس فعل ته متوجه نه وي بلکې قيد زائد ته متوجه وي، لکه کله چې ته ووايې: «ما رأيت زيدا راكبا» د دې معنى دا نه ده چې تا زيد اصلا نه دى ليدلى، بلکې معنى يې دا ده چې تا هغه د سپرلۍ په حالت کې نه دى ليدلى.

همدا خبره امام الوسي هم کوي، هغه له کور څخه د مسلمانو ښځو وتل په دوه ډولو ويشي، يو هغه وتل دي چې ناروا او نادرست دي، او هغه د جاهليت د زمانې په څېر له کور څخه وتل دي، او يو جائز، روا او مباح وتل دي چې هغه د شرعي آدابو سره د اړتيا لپاره وتل دي، هغه وايي: «وقد يحرم عليهن الخروج بل قد يكون كبيرة كخروجهن لزيارة القبور إذا عظمت مفسدته وخروجهن ولو إلى المسجد وقد استعطرن وتزين إذا تحققت الفتنة أما إذا ظنت فهو حرام غير كبيرة، وما يجوز من الخروج كالخروج للحج وزيارة الوالدين وعيادة المرضى، وتعزية الأموات من الأقارب ونحو ذلك، فإنما يجوز بشروط مذكورة في محلها»[26].

کله به ښځو ته وتل حرام وي، بلکې کله به دا لويه او کبيره ګناه وي، لکه هديرې ته وتل چې مفسده يې ډېره لويه وي، او همدا راز د زينت، سنګار او عطرو سره وتل سره له دې چې جومات ته هم وي کله چې پرې يقيني فتنه مرتبېږي نو دا حرام او ګناه کبيره هم ده، خو که يقيني فتنه پرې نه مرتبېږي بلکې احتمالي فتنه پرې مرتبېږي نو بيا حرام دي، خو کبيره ګناه نه ده، او بل ډول وتل چې روا دي لکه حج، د مور او پلار ليدلو لپاره وتل، د مريض د پوښتنې، په خپلوانو کې د مړي د تعزيت او داسې نورو کارونو لپاره وتل، نو دا په خپلو ځايونو کې د ذکر شوو شرطونو سره سم جايز دي.

---

[24] - تفسير ابن عرفة النسخة الكاملة (3/ 295) محمد بن محمد بن عرفة الورغمي التونسي المالكي، أبو عبد الله (ت: ۸۰۳هـ) تحقيق: جلال الأسيوطي، چاپوونکې اداره: دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، لومړی چاپ، کال ۲۰۰۸م.

[25] - تفسير المظهري ج۷ ص ۳۴۱- ۳۴۲، د قاضي محمد ثناء الله العثماني الحنفي المظهري النقشبندي (۱۱۴۳هـ ۱۲۲۵هـ) تحقيق: أحمد عز وعناية، چاپوونکې اداره: دار احياء التراث العربي، بيروت ـ لبنان، لومړی چاپ کال ۱۴۲۵هـ ۲۰۰۴م.

[26] - روح المعاني في تفسير القرآن والسبع المثاني المعروف بتفسير الآلوسي (11/ 188) مخکيني مصدر.

همدا د نبوي احاديثو مدلول هم دی

دا کوم فهم چې له دې مبارک ايت څخه دا مفسرين وړاندې کوي همدا د رسول الله صلى الله عليه وسلم د احاديثو څخه هم څرگندېږي، ځکه بې شمېره احاديث په دې دلالت کوي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ازواج مطهراتو ته هم له کور څخه د وتلو اجازه ورکړې ده، چې دا احاديث بالطريق الاولى د عامو مسلمانو ښځو لپاره د کور څخه د وتلو په جواز دلالت کوي، همدا راز يې عامو مسلمانو ښځو ته د شرعي آدابو سره سم د کور څخه د وتلو اجازه ورکړې[27] او دا د بېلابېلو احاديثو څخه فهم کېږي، دا احاديث خو ډېر زيات دي، زه دلته يوازې د يو څو احاديثو په راوړلو اکتفاء کوم:

لومړی حديث:

عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجَتْ سَوْدَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ لَيْلًا، فَرَآهَا عُمَرُ فَعَرَفَهَا، فَقَالَ: إِنَّكِ وَاللَّهِ يَا سَوْدَةُ مَا تَخْفَيْنَ عَلَيْنَا، فَرَجَعَتْ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لَهُ، وَهُوَ فِي حُجْرَتِي يَتَعَشَّى، وَإِنَّ فِي يَدِهِ لَعَرْقًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ، فَرُفِعَ عَنْهُ وَهُوَ يَقُولُ: «قَدْ أَذِنَ اللَّهُ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ لِحَوَائِجِكُنَّ»[28].

حضرت عائشه رضي الله عنها وايي: سودة بنت زمعة (أم المؤمنين) د شپې ووتله، نو حضرت عمر رضي الله عنه وليدله، او وه يې پېژندله، نو ورته يې وويل: په خدای چې ای سوده ته له موږ څخه پټېدلی نه شې! حضرت سودة رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغله او د دې خبرې يادونه يې ورته وکړه، او هغه (رسول الله صلى الله عليه وسلم) زما په کوټه کې وه د ماښام ډوډۍ يې خوړله، او په لاس کې يې يو هډوکې وه، نو الله پرې وحي نازله کړه (د وحي کيفيت پرې راغی) کله چې دا کيفيت ترې لرې شو، نو وه يې ويل: الله پاک تاسې ته اجازه درکړې چې د خپلو اړتياو لپاره (له کوره) ووځئ.

دا حديث امام بخاري د «باب خروج النساء لحوائجهن» کې نقل کړی دی، اشاره يې دې ته ده چې سره له دې چې ازواج مطهراتو ته د نورو ښځو په نسبت په کور کې د پاتې کېدو حکم مؤکد هم دی مگر هغوی ته هم د اړتيا په وخت کې له کور څخه د وتلو اجازه الله پاک ورکړې ده، نو نورې مسلمانې ښځې خو بالأولى د دې کار اجازه لري.

يو شمېر خلک د خلکو د غلطولو کوښښ کوي، او وايي چې دا حديث د حجاب څخه دمخه وه، او کله چې د حجاب ايتونه يعنې د الله تعالى دا وينا چې فرمايي: {وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ} [الأحزاب: 53] نازل شو نو په دې حديث کې د بهر وتلو حکم د ازواج مطهراتو په حق کې دا منسوخ شو، نو له دې څخه استدلال درست نه دی.

خو دا خبره درسته نه ده، ځکه د بخاري شريف په روايت کې په بل ځای کې د دې تصريح ده چې دا واقعه او په دې حديث کې د الله تعالى له لورې د اړتيا په وخت کې د بهر وتلو دا اجازه د حجاب د نزول څخه وروسته وه، «عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: خَرَجَتْ سَوْدَةُ بَعْدَمَا ضُرِبَ الحِجَابُ لِحَاجَتِهَا، وَكَانَتِ امْرَأَةً جَسِيمَةً لاَ تَخْفَى عَلَى مَنْ يَعْرِفُهَا، فَرَآهَا عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ فَقَالَ: يَا سَوْدَةُ، أَمَا وَاللَّهِ مَا تَخْفَيْنَ عَلَيْنَا، فَانْظُرِي كَيْفَ تَخْرُجِينَ، قَالَتْ: فَانْكَفَأَتْ رَاجِعَةً، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

---

[27] - صحيح البخاري (2/ 6)، په دې حديث کې د حضرت عمر د ميرمنې واقعه هم ده چې دا پيغمبر عليه السلام د وفات څخه وروسته وه چې د نسخې ادعاء ردوي، «لاَ تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ» او په صحيح مسلم (1/ 327) کې دا روايت چې عن ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللهِ مَسَاجِدَ اللهِ» خو شرط يې دا دی چې بې له عطرو به بيرون وځي لکه رسول الله چې فرمايي: «لا تمنعوا إماء الله مساجد الله وإذا خرجن فليخرجن تفلات»المنتقى من السنن المسندة لابن الجارود (ص: 91).

[28] - صحيح البخاري (7/ 38) د حديث شمېره: ۵۲۳۷، کتاب النکاح (باب خروج النساء لحوائجهن) لاندې نقل کړی دی، چاپوونکې اداره: دار طوق النجاة، د چاپ کال ۱۴۲۲هـ.

وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي، وَإِنَّهُ لَيَتَعَشَّى وَفِي يَدِهِ عَرْقٌ، فَدَخَلَتْ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي، فَقَالَ لِي عُمَرُ كَذَا وَكَذَا، قَالَتْ: فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ ثُمَّ رُفِعَ عَنْهُ، وَإِنَّ العَرْقَ فِي يَدِهِ مَا وَضَعَهُ، فَقَالَ: «إِنَّهُ قَدْ أُذِنَ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ لِحَاجَتِكُنَّ»[29].

د حديث په دې روايت کې دا قضيه بالکل واضحه او څرګنده ده چې دا واقعه د حجاب د نزول څخه وروسته وه، په دې پورته حديث کې دي چې «بعد ما ضرب الحجاب».

بله غلط فهمي چې څه خلکو ته پيدا شوی هغه دا ده چې دا واقعه او د حجاب د فرض کېدو واقعه يوه ګڼي، خو دا خبره هم درسته نه ده، بلکې دا بيله واقعه ده او هغه واقعه چې د حجاب د نزول لامل وګرځېده چې حضرت عمر په کې ويلي وو چې «عرفناک يا سودة» هغه بېله واقعه ده چې امام بخاري په کتاب الطهارة کې په باب خروج النساء الى البراز[30] کې نقل کړې دی.

د بخاري شريف ټول شارحين د دې حديث لاندې د دې تصريح کوي چې د اړتياو لپاره د کور څخه د ښځو وتل جواز لري او دا حديث په دې خبره دلالت کوي، دلته يواځې د نمونې په توګه د يو څو شارحينو ويناګانې نقل کوم، ځکه د ټول څخه نقل د بې ځايه اوږدوالی لامل ګرځي، ابن الملقن وايي: «فيه دلالة على خروج النساء لكل ما أبيح لهن الخروج فيه، من زيارة الآباء والأمهات والمحارم وغير ذلك مما بهن الحاجة إليه، وذلك في حكم خروجهن إلى المساجد»[31].

دا حديث په دې دلالت کوي چې د هغه ټولو کارونو لپاره د ښځو له کورونو څخه وتل روا دي چې دوی يې په اړه د وتلو اجازه لري، لکه پلرونو او مورګانو او خپلوانو پوښتنه او داسې نور کارونه چې دوی ورته اړتيا لري، او د دې ټولو حکم په روا والي کې همداسې دی لکه مسجد ته چې ښځه وځي.

ابن بطال د بخاري په شرح کې وايي: «فى هذا الحديث دليل على جواز خروج النساء لكل ما أبيح لهن الخروج فيه من زيارة الآباء والأمهات وذوى المحارم والقرابات، وغير ذلك مما بهن الحاجة إليه ، وذلك فى حكم خروجهن إلى المساجد . قال المهلب : وفيه جواز مكالمة المرأة من وراء الستر»[32].

په دې حديث کې د دې دليل شته چې ښځو د هر هغه څه لپاره د کورونو څخه بيرون وتل جايز دي چې شريعت ورته په کې وتل روا کړې دي، لکه د پلرونو، مورګانو او خپلو خپلوان ليدنه او زيارت، او داسې نور څه چې دوی ورته اړتيا ولري، او دا مسجد ته د وتلو په حکم کې دي، مهلب (د ابن بطال شيخ دی) وايي: د دې حديث څخه دا هم ثابتېږي چې د پردې تر شا ښځې سره خبرې اترې هم روا دي.

مشهور حنفي عالم او فقيه امام بدر الدين عيني وايي: «فِي هَذَا الحَدِيث دَلِيل على أَن النِّسَاء يخْرجن لكل مَا أُبِيح لَهُنَّ الْخُرُوج فِيهِ من زِيَارَة الْآبَاء والأمهات وَذَوي الْمَحَارِم وَغير ذَلِك مِمَّا تمس الْحَاجة إِلَيْهِ، وَذَلِكَ فِي حكم خروجهن إِلَى الْمَسَاجِد. وَفِيه: خُرُوج الْمَرْأَة بِغَيْر إِذن زَوجهَا إِلَى الْمَكَان الْمُعْتَاد للْإِذْن الْعَام فِيهِ»[33].

[29] - صحيح البخاري (6/ 120) مخکينی مصدر، په کتاب التفسير کې د سورت احزاب په تفسير کې په «بَابُ قَوْلِهِ: {لاَ تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ...» کې د حديث شمېره (۴۷۹۵).

[30] - صحيح البخاري (6/ 118) د حديث شمېره (۱۴۶) ده.

[31] - التوضيح لشرح الجامع الصحيح ج ۲۵ ص ۱۴۵ ، ابن الملقن سراج الدين أبو حفص عمر بن علي بن أحمد الشافعي المصري (المتوفى: 804هـ)، چاپوونکي اداره: دار النوادر، دمشق – سوريا، لومړی چاپ، کال: 1429 هـ - 2008 م.

[32] - شرح صحيح البخارى ج ۷ ص ۳۶۴، ليکوال: أبو الحسن علي بن خلف بن عبد الملك بن بطال البكري القرطبي (توفي عام ۴۴۹هـ)، چاپوونکی اداره: مکتبة الرشد - السعودية / الرياض - 1423هـ - 2003م، دويم چاپ.

په دې حدیث کې پر دې دلیل شتون لري چې ښځې د خپلو کورونو څخه د هر هغه کار لپاره بیرون وتلی شي چې بیرون وتل ورته په کې روا وي لکه د پلرونو او مورگانو او خپلوانو د لیدلو او همداسې د نورو کارونو د سرته رسولو لپاره چې اړتیا ورته پیدا کېږي، او دا مسجد ته د ښځو د وتلو په حکم کې دي، حدیث په دې هم دلالت کوي چې ښځه د خاوند له اجازې پرته هم داسې ځایونو ته تللی شي چې عادتا ورته ښځه ځي، ځکه په دې کې د مېړه عمومي اجازه وجود لري.

د بخاري شریف د شارحینو په عبارتونو کې چې د کومو اړتیاو یادونه شوی ده، هغه یواځې د بېلگې په توگه ذکر شوي دي، اړتیاوې په دې کې منحصرې نه دي، بلکې دا اړتیاوې له یو وخت څخه بل وخت ته او له یوې سیمې څخه بلې سیمې ته متفاوتې وي، بله دا چې دا اړتیاوې یوازې فردي اړتیاوې هم نه دي بلکې په دې کې ټولنیزې اړتیاوې هم شاملې دي، په دې معنی که ټولنه اړتیا پیدا کړي چې یو شمېر ښځې په څه کارونو وگماري نو دا هم د اړتیا په مفهوم کې شامل دي او د دې لپاره به ښځو له کور څخه وتل جائز او روا وي.

دویم حدیث

«عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ قَالَتْ: كُنَّا نَمْنَعُ جَوَارِيَنَا أَنْ يَخْرُجْنَ يَوْمَ الْعِيدِ، فَجَاءَتِ امْرَأَةٌ، فَنَزَلَتْ قَصْرَ بَنِي خَلَفٍ، فَأَتَيْتُهَا، فَحَدَّثَتْ أَنَّ زَوْجَ أُخْتِهَا غَزَا مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ثِنْتَيْ عَشْرَةَ غَزْوَةً، فَكَانَتْ أُخْتُهَا مَعَهُ فِي سِتِّ غَزَوَاتٍ فَقَالَتْ: فَكُنَّا نَقُومُ عَلَى الْمَرْضَى وَنُدَاوِي الْكَلْمَى، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، عَلَى إِحْدَانَا بَأْسٌ إِذَا لَمْ يَكُنْ لَهَا جِلْبَابٌ أَنْ لَا تَخْرُجَ؟ فَقَالَ: لِتُلْبِسْهَا صَاحِبَتُهَا مِنْ جِلْبَابِهَا، فَلْيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَتْ حَفْصَةُ: فَلَمَّا قَدِمَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ أَتَيْتُهَا فَسَأَلْتُهَا: أَسَمِعْتِ فِي كَذَا وَكَذَا؟ قَالَتْ: نَعَمْ بِأَبِي، وَقَلَّمَا ذَكَرَتِ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم إِلَّا قَالَتْ بِأَبِي، قَالَ: لِيَخْرُجِ الْعَوَاتِقُ ذَوَاتُ الْخُدُورِ، أَوْ قَالَ: الْعَوَاتِقُ وَذَوَاتُ الْخُدُورِ - شَكَّ أَيُّوبُ وَالْحُيَّضُ، وَيَعْتَزِلُ الْحُيَّضُ الْمُصَلَّى، وَلْيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَتْ: فَقُلْتُ لَهَا: آلْحُيَّضُ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، أَلَيْسَ الْحَائِضُ تَشْهَدُ عَرَفَاتٍ، وَتَشْهَدُ كَذَا، وَتَشْهَدُ كَذَا»[34].

حفصه بنت سیرین وایي: موږ به خپلې نجونې منع کولې چې د اختر په ورځ ووځي، نو یوه ښځه راغله او د بني خلف په ماڼۍ کې میلمنه شوه، نو زه ورغلم، نو حدیث یې بیانوه چې د هغه د خور (چې ام عطیة نومېږي) خاوند د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره په دولسو غزاگانو کې گډون کړی دی، او خور یې هم په شپږو غزاگانو کې ورسره وه، (نو خور یې وایي): موږ به مریضان پالل، او د زخمیانو تداوي به مو کوله، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم ته یې وویل: که په موږ کې د چا څادر نه وي او و نه وځي ایا کومه گناه ورته شته؟ نو رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل: د هغه ملگرې دې ورته خپل څادر ورکړي، او د خیر کارونو او د مؤمنانو د دعا مجالسو کې دې حضور پیدا کړي.

حفصه بنت سیرین وایي: کله چې ام عطیة راغله نو زه ورغلم او پوښتنه مې ترې وکړه چې په دې اړه دې څه اورېدلي دي؟ هغې وویل: بلې زما پلار دې ترې قربان شي (هغې به اکثره چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم ذکر کاوه دا به یې ورسره ویل زما پلار دې ترې قربان شي) رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي: ځوانې با پرده ښځې او یا یې وویل ځوانې او با پرده (ایوب په کې شک کړی) او په حیض کې مبتلا ټولې ښځې دې ووځي، او د خیر کارونو کې د شتون پیدا کړي او د

---

33 - الکتاب: عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج ۲۰ ص 309، لیکوال: أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى الحنفى بدر الدين العينى (المتوفى: 855هـ)، چاپوونکی اداره: دار إحياء التراث العربي – بيروت، (منشورات محمد علي بيضون) لومړی چاپ، د چاپ کال ۲۰۰۱م ۱۴۲۱ هـ ق.

34 - «صحيح البخاري» (2/ 22) مخکینی مصدر، کتاب العيدين، باب إذا لم يكن لها جلباب في العيد، د حدیث شمېره (۹۸۰)

مؤمنانو د دعا مجالسو ته دې حاضرې شي، خو حائضې ښځې دې د مصلی څخه لرې اوسېږي، حفصه وايي ما ورته وويل: حائضې ښځې؟ ام عطيه وويل: (دا څه د تعجب خبره ده) حائضې ښځې عرفات او نورو نورو ځايونو کې نه حاضرېږي؟.

په دې حديث کې د «وليشهدن الخير» لفظ راغلی دی، يعنې د خير په کارونو کې دې شتون پيدا کړي، همدا راز «ودعوة المؤمنين» د مؤمنانو د دعا په مجالسو کې دې حضور پيدا کړي، په دې کې شک نشته چې دا امر د وجوب لپاره نه دی، مګر په عامه توګه د ښځو د کور څخه بيرون ته د وتلو اجازه ترې ثابتېږي.

همدا راز د رسول الله صلی الله عليه وسلم سره د ام عطيه په غزاګانو کې شرکت کول او بيا د مريضانو پالل او د زخميانو تداوي کول دا ټول په ټولنيزو چارو کې د ښځو د ګډون په جواز دلالت کوي.

دریم حديث: په واده کې ښځو ګډون

امام بخاري په کتاب النكاح کې يو باب ايښی دی چې عنوان يې دی «باب ذهاب النساء والصبيان إلى العرس» او دا لاندې حديث يې په کې راوړی دی، «عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَبْصَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نِسَاءً وَصِبْيَانًا مُقْبِلِينَ مِنْ عُرْسٍ، فَقَامَ مُمْتَنًّا، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ أَنْتُمْ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ»[35].

چې رسول الله صلی الله عليه وسلم څه ښځې او ماشومان وليدل چې له يو واده څخه راروان ؤ، نو له هغوی څخه د مننې په پار ودرېده او وه يې ويل: «الله شاهد دی چې تاسې ماته تر ټولو خلکو زيات محبوب ياست».

شيخ الحديث محمد زکريا کاندهلوي صاحب وايي: حافظ ابن حجر وايي، د دې باب عنوان يې دا ځکه انتخاب کړی چې څوک دا ګمان و نه کړي چې په واده کې په دې ډول ګډون کول مکروه کار دی، نو وه يې غوښتل چې دا ثابت کړي چې دا کار له کراهت څخه پرته درست دی، همدا خبره علامه عيني هم کړې، او قسطلاني هم ورته اشاره کړې ده[36].

په دې اړه احاديث ډېر زيات دي چې راجمع کول يې يو لوی کتاب ته اړتيا لري، يو مصري عالم عبد الحليم ابو شقة يو کتاب ليکلی چې عنوان يې دی «تحرير المرأة في عصر الرسالة» ټول کتاب په شپږ ټوکو کې چاپ شوی دی، په دې کتاب کې يې يواځې د صحيحينو احاديث راجمع کړي دي چې د دويم جلد عنوان يې دی «مشاركة المرأة المسلمة فى الحياة الاجتماعية ولقاؤها الرجال»، او دا ټول مجلد په هغه احاديثو مشتمل دی چې په ټولنيزو کارونو کې د کور څخه بيرون د ښځو په ګډون باندې دلالت کوي، په دې کې ډېر زيات احاديث او ډېر زيات واقعات ذکر کړي دي. شايد په ډېرو امورو کې د شيخ عبد الحليم ابو شقة سره توافق و نه لرم خو يواځې دا ويل غواړم چې په دې اړه ډېر زيات احاديث شتون لري چې دا ثابتوي چې مسلمانو ښځو په ټولنيزو فعاليتونو کې د رسول الله صلی الله عليه وسلم په وخت کې په قوت سره ګډون درلوده.

د فقهاو تصريحات

د فقهاو په اقوالو کې مې داسې کوم قول تر اوسه تر سترګو نه شو چې د کور څخه د ښځې وتل مطلقا ناروا وګڼي، څومره اقوال هم چې راغلي دي هغه د دې تصريح کوي چې د فتنې د وېرې له امله د ښځو وتل نا درست ګڼي، او يا يې هم له دې امله نا روا ګڼي چې څوک د شرعي پردې او حجاب رعايت نه کوي، او په دې کې خو شک نشته چې په بې پرده ګۍ سره او د شرعي سرحدونو څخه د تجاوز په صورت کې، او يا هم د داسې کارونو لپاره چې د ښځو لپاره اصلا روا نه وي د ښځو وتل

[35] - «صحيح البخاري» (7/ 25) مخکينی مصدر د حديث شمېره (۵۱۸۰).

[36] - شرح تراجم أبواب البخاري ج ۵ ص ۵۴۶، کتاب النكاح د باب شمېره ۷۵،تحقيق: دکتور ولي الدين بن تقي الدين الندوي، چاپوونکی اداره: دار البشائر الاسلامية، بيروت، لومړی چاپ ۱۴۳۳هـ ۲۰۱۲م.

ناروا او نا درست دي، مګر له دې پرته که څوک د خپلو اړتیاو د پوره کولو لپاره له کور څخه بیرون وځي نو دا کار نا روا نه دی او نه د الله تعالی د دې مبارک قول سره په تضاد کې قرار لري چې فرمايي: {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ} [الأحزاب: 33]

په دې اړه دلته یواځې د حنفي فقهې د کتابونو څخه یو څو عبارتونه نقلوم، کېدلی شي په آخر کې د استئناس به خاطر د نورو مذاهبو مختصر عبارتونه هم نقل کړم.

په هدایه کې مرغیناني صاحب وايي: د حج د فرضیت په بحث کې دا خبره د یوې قاعدې په توګه یادوي، وايي: «لأنه يباح لها الخروج إلى ما دون السفر بغير محرم»[37].

(د درې ورځو او درې شپو قید یې ځکه ذکر کړ چې) ښځې ته له دې څخه کم مسافه کې (چې د شرعي سفر مسافه نه وي) د محرم څخه پرته بیرون وتل روا دي.

همدا خبره ټول فقهاء کوي د بېلګې په توګه علامه علاء الدین کاساني وايي: «أنه يباح لها الخروج إذا لم يكن بين مقصدها ومنزلها مسيرة ثلاثة أيام»[38].

چې د ښځې د کور او هغه ځای چې هغه ورته د سفر اراده لري د درې ورځو مسافه نه وي (له دې څخه کمه مسافه وي) نو هغې د کور څخه وتل (د محرم څخه پرته) روا او مباح دي.

او ابن نجیم مصري وايي: «لِأَنَّهُ يُبَاحُ لَهَا الْخُرُوجُ إلَى مَا دُونَ ذَلِكَ لِحَاجَةٍ بِغَيْرِ مَحْرَمٍ» په دې باندې په تعلیق کې ابن عابدین وايي: « أَيْ إذَا لَمْ تَكُنْ مُعْتَدَّةً وَرُوِيَ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ وَأَبِي يُوسُفَ كَرَاهَةُ الْخُرُوجِ لَهَا مَسِيرَةَ يَوْمٍ بِلَا مَحْرَمٍ فَيَنْبَغِي أَنْ تَكُونَ الْفَتْوَى عَلَيْهِ لِفَسَادِ الزَّمَانِ شَرْحِ اللُّبَابِ»[39].

ښځې ته د درې ورځو او درې شپو څخه په کمه مسافه کې د اړتیا په وخت کې له کور څخه وتل مباح دي د کوم محرم د مرافقت څخه پرته هم.

ابن عابدین وايي: یعنې کله چې ښځه د عدت په حالت کې نه وي نو بیا د اړتیا په وخت کې د محرم د مرافقت څخه پرته له کور څخه وتلی شي چې مسافه له درې ورځو او شپو د سفر څخه کمه وي، د امام ابو حنیفه او امام ابو یوسف څخه یو روایت دا هم دی چې که مسافه یوه ورځ وي نو د محرم څخه پرته ښځې ته له کور څخه وتل مکروه دي، او پکار دا ده چې د زمانې د فساد له امله فتوی په همدې قول وي لکه په شرح اللباب کې یې چې یادونه شوی ده.

تر دې چې امام بدر الدین عیني په دې اړه اجماع نقل کوي چې د ازواج مطهراتو څخه پرته د نورو ښځو لپاره د کور څخه وتل روا دي په دې شرط چې شرعي ادبونه رعایت کړي، او د هغه شرعي مخالفتونو څخه ځان وساتي چې د قرآن کریم په اصطلاح «د لومړي جاهلیت د تبرج په څېر تبرج» بلل کېږي، هغه د بخاري شریف د کتاب التفسیر د سورت احزاب په تفسیر کې د دې باب لاندې چې: (بَابٌ قَوْلُهُ تَعَالَىٰ: {لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النبيِّ إلاَّ أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ...} د حضرت سوده بنت زمعه د واقعې

---

[37]- الهداية شرح بداية المبتدي ج 1 ص 133، د أبو الحسن علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الرشداني المرغيناني (511هـ ـ 593هـ) خپروونکې اداره: المكتبة الإسلامية.

[38] - بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع ج 3 ص 207، لیکوال: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (المتوفى: 587هـ) خپروونکی اداره: دار الكتب العلمية دويم چاپ، کال 1406هـ - 1986م.

[39] - البحر الرائق شرح كنز الدقائق ومنحة الخالق وتكملة الطوري (2/ 339) بحر الرائق د زين الدين ابراهيم بن محمد بن نجيم المصري (ت ۹۷۰ه) کتاب دی، او منحة الخالق د ابن عابدين شرح ده، او تكملة بحر الرائق د محمد بن حسين بن علي الطوري الحنفي القادري کتاب دی، چاپوونکی اداره: دار الكتاب الاسلامي، بدون تاريخ.
لِأَنَّهُ يُبَاحُ لَهَا الْخُرُوجُ إلَى مَا دُونَ ذَلِكَ لِحَاجَةٍ بِغَيْرِ مَحْرَمٍ

لاندې چې مخکې يې يادونه وشوه، وايي: «وَلَا خلاف أَن غَيْرهنَّ يجوز لَهُنَّ أَن يخْرجن لما يحتجن إِلَيْهِ من أمورهن الْجَائِزَة بِشَرْط أَن يكن بذة الْهَيْئَة خشنة الملبس تفلة الرّيح مستورة الْأَعْضَاء غير متبرجات بزينة وَلَا رَافِعَة صَوتهَا»[40].

په دې کې هيڅ اختلاف شتون نه لري چې د ازواج مطهراتو څخه پرته نورو ښځو ته روا دي چې د کور څخه د خپلو جايزو اړتياو د پوره کولو لپاره بهر ووځي، په دې شرط چې په زړو جامو کې به وي، که لباس يې اغوستی وي نو بايد شډل وي، عطر به يې نه وي لګولی، د جسم غړي به يې پټ وي، ښکلا به يې ښکاره نه وي، او نه به خپل اواز اوچتوي.

د کوم حالت ذکر چې امام عيني کوي، د دې معنی دا نه ده چې په حرفي توګه دا د تطبيق وړ وي، خو اصل خبره هماغه ده چې د قرآن کريم په همدې ايت کې يې يادونه شوی چې موږ يې د فهم کوښښ کوو، چې الله تعالی فرمايي: {وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ} [الأحزاب: 33] نو کله چې ښځه د لومړي جاهليت د ښځو په څېر د خپل ډول او سنګار د څرګندولو کوښښ نه کوي[41] او د عزت او حشمت جامې يې په تن وي نو د خپلو روا اړتياو لپاره د کور څخه وتلی شي، او دا امت د عامو علماو نظر دی.

سره له دې چې کله ښځه واده شي د هغه لپاره د خپل خاوند اطاعت يو واجب امر ګرځي، او د کور او کورنۍ د حفاظت او ساتنې لپاره ښځه بايد په هره وړه او غټه خبره کې د خاوند څخه اجازه واخلي، او په دې اړه ډېر احاديث هم راغلي دي، خو د شريعت طبيعت پېژندونکي فقهاء په دې هم تصريح کوي چې يو لړ ټولنيز فعاليتونه داسې دي چې هلته د خاوند له اجازې څخه پرته هم ښځه له کور څخه بهر وتلی شي، په دې اړه چې کوم حالات په الموسوعة الفقهية الكويتية کې ذکر شوي دي، هغه د لوستلو وړ دي، که څوک وخت لري نو هلته دې ورته مراجعه وکړي[42].

په دې اړه حنفي مذهب دا تصريح کوي چې د حدودو او قصاص څخه پرته په نورو ټولو قضيو کې ښځه قضاء کولی شي، او کمال ابن الهمام د دې علت داسې بيانوي: «وجه جواز قضائها وهو أن القضاء من باب الولاية كالشهادة والمرأة من أهل الشهادة فتكون من أهل الولاية»[43].

د قصاص او حدودو څخه پرته په نورو مجالاتو کې د ښځې د قضاء د جواز علت او دليل دا دی چې قضاء د ولايت له جملې څخه ده، لکه ګواهي او شهادت، او ښځه د ګواهي اهليت لري، نو بناء د ولايت وړتيا هم لري.

همدا راز د پيغمبر عليه السلام يوه صحابيه چې سمراء بنت نهيک نومېده او دره به يې په لاس کې وه او خلک به يې تأديبول[44].

همدا راز د حضرت عمر بن الخطاب له لورې د الشفاء بنت عبد الله د ښار د کنټرول لپاره مقررول[45] هم په دې دلالت کوي چې د خير کارونو لپاره بهر ته د ښځو وتل شرعا کوم مانع نه لري.

---

[40]- عمدة القاري شرح صحيح البخاري (19/ 177) أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى الحنفى بدر الدين العينى (المتوفى: 855هـ) چاپوونکی اداره: دار الكتب العلمية، د محمد علي بيضوي د منشوراتو څخه، لومړی چاپ، کال: ۱۴۲۱هـ ۲۰۰۱م.

[41] - د دې جملې په تفسير کې مفسرينو ډېر اقوال نقل کړي دي، او د دې اقوالو په رڼا کې يې ددې جملې تفسير کړی دی.

[42] - الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۸ ص ۲۳5، د بيت الزوجية تر اصطلاح لاندې يې دا عنوان ايښی دی «ما يجيز للزوجة الخروج من بيت الزوجية» چې د احنافو د معتبرو کتابونو ترڅنګ يې د نورو معتبرو فقهي مذاهبو څخه هغه حالات په ګوته کړي دی چې په کومو حالاتو کې ښځه د مېړه له اجازې پرته هم له کور څخه وتلی شي، سره له دې چې دا اصل دی چې د خاوند اجازه بايد ورسره وي، خو څه حالات داسې هم دي چې هغې پرته هم ورته وتل روا دي.

[43] - شرح فتح القدير (7/ 298) كمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسي (681هـ ق) چاپوونکی اداره: دار الفكر، بيروت ـ لبنان.

[44] - دا حديث معجم کبير کې طبراني ص ۲۴ ص ۳۱۱، کې او هيثمي په مجمع الزوائد ج 9 ص 428 کې نقل کړی او وايي رواه الطبراني و رجاله ثقات.

د حنفي مذهب د تصريحاتو په څېر تصريحات د نورو فقهي مذاهبو په فقهي کتابونو کې هم شتون لري، چې له دې څخه دا څرګندېږي چې دا د امت يو اتفاقي دريځ دی، او هغه خلک چې په دې اړه تشدد کوي هڅوی د احتياط په نوم په خلکو هغه څه تحميلول غواړي چې د اسلام د مزاج سره برابر نه دي.

خاتمه

اسلام د وسطيت دين دی، په هره قضيه کې اسلام دا وسطيت او اعتدال ساتلی دی، په دې قضيه کې هم همدا وسطيت چې د قرآن کريم، نبوي احاديثو او د اسلام د معتبرو فقهاو له اقوالو څخه څرګند دی، بايد په پام کې ونيول شي، او هر څوک چې د قرآن کريم او د نبوي سنتو د غلط فهم او يا هم د سد الذريعې د اصولي قاعدې د غلط استعمال په نتيجه کې ښځه مطلقا په کور کې حبس کول غواړي، او د هر ډول ټولنيز فعاليت څخه يې منع کول غواړي، دا يو افراطي نظر دی، د اسلام د درست فهم سره سمون نه خوري، موږ په ډېرو قضيو کې د احتياط په نوم هغه څه په دين ورتپل غواړو چې د دين د روح سره منافي وي، دا په حقيقت کې هماغسې ناوړه کار دی لکه اعتزالي فکر يا نوی اعتزالي فکر او يا هم نوپالان يې چې په منفي اړخ کې په اسلام ورتپل غواړي، تفاوت يواځې دومره دی، چې د خپل عقل پر بنسټ تلونکي احتياط کاران د خپل عقل پر بنسټ هغه دائره نوره هم تنګول غواړي چې اسلام د انسانانو د ازاديو لپاره پرې ايښي ده، او دا عقل ګرايان هغه دائره د هغه حد څخه نوره هم پراخول غواړي چې اسلام ورته ټاکلی دی، چې دا دواړه کارونه درست نه دي، درست او صحيح دريځ هغه دی چې موږ د ازاديو او قيودو دائره په هماغه حد کې وساتو چې اسلام ټاکلی ده، همدا د اسلام وسطي فهم دی، او همدا د اسلام د معتمدو فقهاو د اسلامي فکر د تاريخ په اوږدو کې وړاندې کړی دی.

او هغه څوک چې ښځې ته د کور نه د وتلو په اړه د اسلام د مشروطې اجازې څخه ناوړه استفاده کول غواړي او له دې لارې د غرب د تمدن ناوړه اثرات په ټولنه مسلط کول غواړي، دا يو تفريطي نظر دی چې اسلام ورسره هيڅ ډول موافقت نه لري.

د اسلام درست او وسطي فهم هماغه دی چې د الله تعالی په دې مبارک قول کې يې يادونه شوی ده، چې فرمايي: {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ} [الأحزاب: 33] په کور کې پاتې شئ، (او د خپلو اړتياو د پوره کولو لپاره د کور څخه وتلی شئ، خو کله چې له کوره وځئ نو) د لومړي جاهليت د څرګندېدلو په څېر مه راښکاره کېږئ. يعنې د وتلو په وخت کې هغه شرعي اداب رعايت کړئ چې د پردی او احتشام په اړه په اسلام کې ټاکل شوي دي.

کله چې د دې مبارک ايت مفهوم دا شو نو هيڅ چا لپاره نه ښايي چې د دې مبارک ايت څخه نا درست استدلال وکړي او په مسلمانه ټولنه کې مسلمانه ښځه په مثبتو کارونو کې د ګډون څخه منع کړي، هو! دا د اسلامي نظام مسؤوليت دی چې داسې آداب او لوائح وضع کړي چې له لارې يې هغه بې بندوباری کنترول کړي چې يو شمېر خلک يې په مسلمانو ټولنو کې ترويجول او خپرول غواړي، د يو نظام په حيث د قضيو سره تعامل له دې سره تفاوت کوي چې يو مفتي يا يو عالم يې په شخصي توګه ورسره کوي، فقيه، مفتي او عالم خو حالت ګوري او د هغه مشخص حالت په اړه حکم صادروي، يا په د اصوليينو په تعبير په مشخص حالت د شرعي حکم تنزيل کوي، مګر د يو نظام مسؤوليت دا دی چې د شريعت د اصلي حکم

---

[45] - الآحاد والمثاني لابن أبي عاصم (6/ 4) تأليف: أبو بكر بن أبي عاصم وهو أحمد بن عمرو بن الضحاك بن مخلد الشيباني (المتوفى: 287هـ) تحقيق: د. باسم فيصل أحمد الجوابرة، چاپوونکی اداره: دار الراية – الرياض، لومړی چاپ، کال 1411هـ ق - 1991م.

د تطبیق سره چې کوم نادرست او ناروا کارونه یو ځای شوي دي، چې د دې ناروا کارونو له امله هغه قبیح لغیره ګرځېدلی دی، او فقهاو ورته د همدې ناروا کارونو له امله پرې د ناروا حکم کړی دی، هغه ناروا کارونه منع کړي او اصل حکم پر خپل ځای د عمل وړ پاتې شي، او دا ځکه چې کومې آزادۍ چې اسلامي شریعت په اسلامي ټولنه کې خلکو ته ورکړ شوی دي که هغه په یو نوم او یا بل نوم سلب کړی شي نو دا هم اختناق او استبداد رامنځته کوي، نو علاج یې دا دی چې اصل احکام چې په دې کې د اباحت یا آزادۍ حق دی هغه خلکو ته ورکړی شي او دا روا کار چې ناروا ګرځوي هغه کارونه منع کړی شي، دا کار درست نه دی چې د دې ناروا کارونو له امله د خلکو ازادۍ هم سلب کړی شي، دا به اسلام نا درست او غلط فهم او تطبیق وي.

دا هم باید په ذهن کې ولرو چې د فقهاو په کتابونو کې چې د کومو حالاتو یادونه شوی ده چې ښځه د هغې د سرته رسولو لپاره د کور څخه بهر وتلی شي، هغه یواځې د بېلګې په توګه ذکر شوي دي، او هر فقیه یې د خپلې زمانې د اړتیاو په نظر کې نیولو سره یادونه کړی ده، دا اړتیاوې له یوې زمانې څخه بلې زمانې ته متفاوتې دي، نو په کار ده چې په فقهي کتابونو کې یادو شوو صورتونو او حالتونو ته د مثال په سترګه وکتل شي، نه د حصر په سترګه، همدا راز اصل حکم ته وکتل شي چې د شرعي پردې په حالت کې مسلمانه ښځه شرعا اجازه لري چې د خپلو اړتیاو د پوره کولو لپاره د کور د مشر په اجازه له کور څخه بهر ولاړه شي، او بیا د دې تعیین چې څه اړتیا بلل کېږي، په دې اړه خو باید دا څرګنده وي چې له دې څخه شرعي ضرورت مراد نه دی، بلکې له دې څخه هغه انساني اړتیاوې مراد دي چې انسان ورته اړ کېږي هغه که ضروریات وي، که حاجیات وي او که حتی تحسینیات هم وي، نو بناء دا اړتیاوې له یوې زمانې څخه بلې زمانې ته او له یوې منطقی څخه بلې منطقی ته متفاوتې وي.

بله خبره چې باید ورته متوجه وه اوسېږو هغه دا ده چې دا اړتیا به کله فردي اړتیا وي، او کله به دا ټولنیزه اړتیا وي، لکه زموږ د فقهې په پخوانیو کتابونو کې یې مثال «نفیر عام» ورکړی دی، چې ښځه په دې حالت کې د میړه اجازې ته هم اړتیا نه لري او وتلی شي، همدا راز نورې ټولنیزې اړتیاوې پیدا کېدلی شي چې ښځه باید د هغوی د پوره کولو لپاره بهر ته را ووځي، لکه په اوسنی زمانه کې په طبي او یا هم د اطفالو د تعلیم په برخه کې د ښځو راوتل چې دا یو ټولنیزه اړتیا ده او دا ټول باید په نظر کې ونیول شي.

د الله تعالی د دربار څخه لاس په دعا یو چې موږ ته د قرآن کریم د درست فهم توفیق راکړي، تر څو خپل ژوند د الله تعالی د شریعت سره په درسته توګه عیار کړی شو.